

A TÁRGYI DISZKURZUS PRÓZANYELVE*

KOVÁCS GÁBOR

Összefoglaló: *A modern irodalomtudomány főként három irányból közelíti meg a prózanyelv poétikáját. A formalista irodalomtudomány a fékezés fogalmának kidolgozásával tárja fel azt, hogy a prózanyelvi eljárások mennyiben fűznek hozzá új értelmi vonatkozásokat az elbeszélésaktushoz. A szó belső dialogikusságának jelenségére épülő bahtyini prózaelmélet a nyelv, a világlátás és a szubjektum dialogikus egyszerre-létesülésének feltárásaként értelmezi a regénynyelvi specifikumot. A strukturális narratológia pedig a regény elbeszélő diszkurzusának szerkezetében azokat a nyelvi szabályokat kutatja, amelyek alapján fel lehet tárni a regényi történetképzés eltérő megvalósulásainak általános tipológiáját. A poétika azonban viszonylag kevés figyelmet fordít arra a prózanyelvi jelenségre, amelyet nem egy író a regény egyik legsajátosabb vonásaként emel ki: „a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, ti.: a körülményesség, a détailok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemelek festésében” (Kemény Zsigmond). A tanulmány tárgya az, hogy hogyan lehetne elméletileg megragadni a regénynyelvre olyannyira jellemző részletezés speciális költői nyelvi folyamatát. Van-e*

* Az alábbi Magyar Zoltán ösztöndíjas kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos* 3, 55-84

kiút a miméziselvű „realizmus” fogalmának értelmezői csapdájából a regényi tárgy- vagy térleírások interpretációja során? Hogyan tesz szert sajátos jelentéstöbbletre a szó által megjelenített tárgy és tárgy-alkotta tér a prózanyelvben? Milyen sajátos működémódja van a tárgyakat és tereket részletesen leíró elbeszélő diszkurzusnak? Mi a különbség a történetképző elbeszélő diszkurzus és a leíró elbeszélő diszkurzus felépítése között? Hogyan fonódik össze a két eltérő elbeszélő diszkurzusforma? Miért van szükség egyáltalán leírásokra a regényben? Tömören feltéve a kérdést: mi a leíró elbeszélő diszkurzus prózanyelvi funkciója?

Kulcsszavak: *elbeszélő diszkurzus, leíró elbeszélő diszkurzus, prózanyelvi metafora, prózanyelvi költői szemantika, a tárgy mint az ember kiterjesztése, tárgyi diszkurzus, narratív paralelizmus, alakmás.*

„A leírás az egész regény jelentését módosítja.”
Mieke Bal (Bal, 1998, 169. o.)

Ha az ikonikus helyek prózaszövegben betöltött funkcióját tárgyaljuk, mindenekelőtt tisztázni érdemes, mit is értünk az *ikonikus* és a *hely* szavak alatt akkor, ha az irodalomtudományi diszkurzusban használjuk azokat. Kezdjük az utóbbival. Valójában mindazt, ami az irodalom körül létrejön, nevezhetjük – Maurice Blanchot esztétikája alapján (Blanchot, 2005) – egyfajta térnek, irodalmi térnek. Ebben az értelemben a tér annak a nyelvileg még ki nem töltött vagy meg nem formált léttapasztatlatnak a helye, ahol találkozik a szerző, a műalkotás és a befogadó. Az irodalmi tér az a hely, ahol a legsúlyosabb létproblémákat kimondani igyekvő szavak haszталannak tünnek, ezért egy új nyelv keletkezésének igénye lép fel. Az alábbiakban a *hely* vagy a *tér* szó irodalomtudományi alkalmazásának egy ennél szűkebb spektrumát helyezük előtérbe. Az irodalmi tér fogalmán kívül a *hely* vagy a *tér* szót főként két terminológiai körben alkalmazzuk a szövegtudományokban. A *hely*

egyfelől jelentheti azt a kontextust, amelyben egy elbeszélő mű által megjelenített cselekmény főszereplője véghezviszi cselekedeteit; azt az űrt, amelyet a tettek körülhatárolnak, kitöltenek, megformálnak és elsajátítanak, vagyis végeredményben személyes térré avatnak. Ebben az értelmezésben az elbeszélő diszkurzus mimetikus aspektusa kerül előtérbe: maga az elbeszélő szó kissé háttérbe húzódik azért, hogy előtérbe helyezze azt a referenciális dimenziót, amely a cselekvést megnevező állítmányhoz kapcsolt helyhatározók, időhatározók, jelzők és tárgyak denotatívumai építenek fel. Másfelől a *hely* és a *tér* szavak – főként a szemiotikai irodalomtudományban – megjelölhetik magát a szöveget is, azt a nyelvi közeget, amelynek kereteiben belül lehetőség nyílik annak az elbeszélő diszkurzusnak a kialakítására, amely valamilyen referenciális térhatást idéz elő a befogadóban. Az ekképpen kialakuló *szövegtér* fogalma¹ azért bír nagy jelentőséggel, mert rá tud mutatni annak a paradigmaticus textuális elrendezésnek a szemantikai jelentőségére, amely az elbeszélő diszkurzus által kialakított, s a cselekedetek időbeli egymásutánosságát vagy a mondat szófüzését követő lineáris/szintagmatikus rendet újraszervezi. A szövegtér fogalmának segítségével ismerhetjük fel az a folyamatot, amely az elbeszélésaktus által megnevezett és előhívott hely- vagy térreferenciát motivikus, szimbolikus és metaforikus jelentésvilággal képes feldúsítani. Paul Ricœur – François Dagognet *Écriture et iconographie* című könyve nyomán – a szemantikai innovációnak ezt a formáját (amely tehát a közvetítő közeg specifikumaiból adódik, s amely a puszta helyet vagy szituációt világgá képes avatni) *ikonikus dúsításnak* nevezi (Ricœur, 1999, p. 299; Ricœur, 2010a, p.126). Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a hely vagy tér ikonikussága egy olyan jelenség, amelyben az adott kontextus vagy referencia egy sajátos közvetítő közeg által újraalkotva vagy megteremtve jelentésbeli dúsításon megy keresztül. A nyelvi közvetítő közeget tekintve a hely ikonikussággal arra a szemantikai innovációra mutat rá, amely az elbeszélő diszkurzus által megjelenített *cselekvéstér* és a magát az elbeszélő diszkurzust

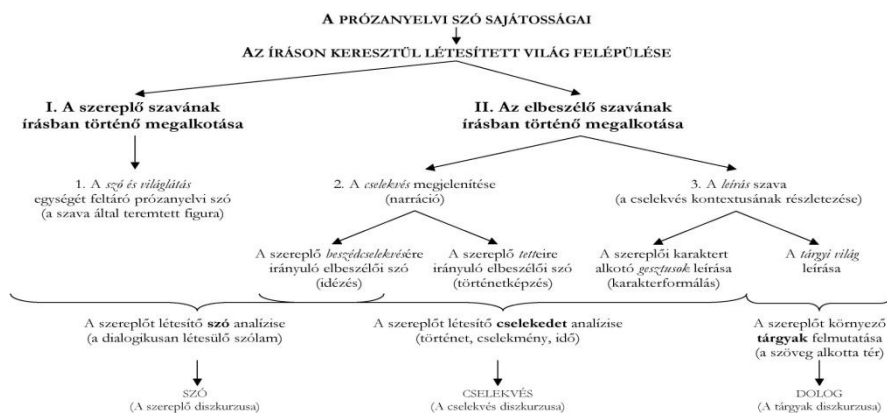
¹ Vö. „A szöveg olyan szemiotikai tér, melyben a nyelvek egymással kölcsönhatásban állnak, interferálnak és hierarchikus önszerveződést mutatnak” (Lotman, 1994, p.64).

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

megjelenítő *szövegtér* viszonyában alakul ki. Tehát, az irodalomtudományi diszkurzusban az ikonikus hely fogalma azt a szemantikai folyamatot tárja fel, amely során az elbeszélő szó által referált cselekvéstér a nyelvi és költői nyelvi eljárások során szimbolikus vagy metaforikus értelemre tesz szert. Az alábbiakban azt kell megvizsgálnunk, hogy a prózanyelvi szó milyen módon hajtja végre az elbeszélő diszkurzus által megjelenített cselekvés köré kiépülő tér ikonikus dúsítását.

I. A részletező leírás pozíciója a prózanyelvben

Hogyan megy végbe egyáltalán a hely vagy tér megjelenítése a prózaszövegben? A prózában mint az írás által létesített világban a hely vagy tér felépítése egy sor másik nyelvi alkotásfolyamattal párhuzamosan megy végbe. A prózanyelvi írott szó – mint azt jól tudjuk – két megnyilatkozásmódra irányul. Egyfelől a szereplő szavát hozza létre; másfelől az elbeszélő szó írásbeli megjelenítését hajtja végre:

A próza írásaktusa a szereplői megnyilatkozás felépítése által azt a jelentéstöbbletet vizsgálja, amely során a beszédaktus alanya megnyilatkozó

szubjektummá alakul át – vagyis azt a viszonyrendszert tárja fel, amely révén az ember a nyelven keresztül és más nyelvekkel dialogizálva világlátásra és így nyelvi identításra tesz szert. Bahtyin regénytörténeti és -elméleti kutatásai ebben a tekintetben maradéktalanul tárják fel a szó belső dialogikusságának problémáját középpontba állító prózanyelv működésmódját.

A próza írásaktusa ugyanakkor létrehoz egy olyan megnyilatkozásmódot is, amely nem közvetlenül, hanem közvetítő utakon keresztül tárja fel szó és világ viszonyát – ez a megnyilatkozásmód: az elbeszélő szava, vagyis az elbeszélő diszkurzus. A prózanyelvi írott szó tehát a szereplő szubjektumlétesítő szaván kívül még az elbeszélő szóra is irányul. Az elbeszélő szava mint közvetítő szó két további világalkotó elemet érint: az elbeszélő szó közvetíti vagy teremt egyfelől a szereplői cselekvést, másfelől a cselekvés kontextusát. Teljesen más diszkurzív rendet követel meg a cselekedeteket megjelenítő szó és a kontextust megjelenítő szó. A szereplő beszédcselekvését vagy a szereplő bármely más cselekedetét megjelenítő és felépítő elbeszélő diszkurzuson (a narráción) keresztül a prózanyelv írott szava azt a jelentéstöbbletet vizsgálja, amely során a mozdulat alanya a cselevés szubjektumává válik – vagyis azt tárja fel, hogy az ember tettei milyen jelentésre és jelentőségre tesznek szert akkor, amikor sajátos viszonyba lépnek más tettekkel, más emberek tetteivel, a cselekedetek tárgyaival, okaival, céljaival stb. A cselekvésanalizáló cselekményszövéssé jelentésdúsító szerepét már Arisztotelész is pontosan felmérte: tisztán látta, hogyan tesz szert különös jelentőségre egy-egy cselekvés, ha azt sorsfordulatként értelmezve meghatározott rendben és egységben kapcsoljuk össze más cselekedetekkel. Az irodalomkutatás körében Propp a XX. század elején sikerrel egészítette ki a cselekvés jelentésének és jelentőségének ezirányú kutatását a cselekedeteket megnevező állítmányok és mondatok szabályos sorozatának funkcionális-szemantikai analízisével (Propp, 1975). Később Genette és Barthes pontosan bontotta ki a cselekedet megnevező ige vonzatstruktúrájából a lehetséges narratív szerkezetek teljes rendszerét, illetve e struktúrák által felkínált grammatikai mélyszerkezetek értelem-átalakító jelentőségét (Genette, 1996; Barthes, 1998). Még később pedig Ricœur a konfiguráció elméletének

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

kidolgozásával, illetve a szimbolikus, a grammatikai és a nyelvi metaforikus jelentésrétegek pontos megkülönböztetésével, valamint e szintek egymásra épülése által kialakított elbeszélői *szövegvilágnak* az interpretációjával soha nem látott gazdagságában mutatta fel a cselekvés jelentésének olvasási lehetőségeit.

Azonban a narráció nem csak a cselekvéstől a cselekményig vezető utat járja végig az elbeszélő diszkurzus létrehozása során. A próza írott szava előtérbe helyezi a cselekvés alanyának karaktervonásait, illetve a cselekvés kontextusát kitöltő tárgyakat leíró elbeszélő szót is. A leíró elbeszélő diszkurzus pedig igencsak eltérő szabályokkal dolgozik, mint a cselekvést megjelenítő elbeszélő diszkurzus. Az ikonikus helyek és terek prózaműbeli létesülésének poétikája szempontjából éppen ennek a sajátos leíró elbeszélő diszkurzusnak a működésmódját kell megértenünk. Ebben a tekintetben nem nagyon fordulhatunk Arisztotelészhez, aki a történetképző művek kapcsán elsődlegesen a cselekvésből születő embert próbálja megragadni. Igazából Propphoz sem fordulhatunk, mert bár a mesei szűzsé morfológiájával, illetve a mese történeti gyökereivel foglalkozó két könyvének szigorú elválasztásával pontosan megkülönbözteti a kompozíció (állandó motívumok, funkciók) vizsgálatának és a változó motívumok vizsgálatának módszerét, s bár az utóbbi könyvében széleskörűen írja le az egyes motívumok önálló szimbolikus jelentésének gazdagságát (így átfogóan jellemezve a mesék összességének világát), azonban nem ad kulcsot ahhoz, hogy a változó motívumok hogyan is állnak össze művenként egy-egy egységes világgá. Csak a szerző nélküli mesei történetkompozíciót alkotó állandó funkciók elrendeződésének szabályát tárja fel; a változó motívumok (alanyok, tárgyak, helyek stb.) egyes művön belüli elrendeződésének mechanizmusát nem. Továbbá Genette vagy Barthes narratológiájához sem fordulhatunk segítségül a leíró elbeszélő diszkurzus működésmódjának vizsgálatakor, mert az ige és az állítmány grammatikájára épülő tipológiáinkban² a cselekvést megjelölő szavakon kívüli kifejezések csak

² Vö. „Minden elbeszélés [...] egy *igei* forma kiterjesztésének nevezhető. [...] Ennek alapján az elbeszélő diszkurzus elemzésének problémáit az ige grammatikájától kölcsönvett kategóriák szerint három csoportra oszthatjuk...” (Genette, 1996, p.66).

annyiban jutnak funkcióhoz, amennyiben késleltetik az igei állítmányok kijelentését, s így vagy pusztán csak gyorsítják vagy pusztán csak lassítják a narráció ritmusát. Hogy eközben mit alkotnak a tárgy- és térleíró szavak, az nem igazán képezi Genette és Barthes kutatásának tárgyát. Erre pontosan mutat rá Mieke Bal a leírásról mint narrációról szóló cikkében: „a cselekvés elsődlegességéből kiindulva a strukturalista narratológia csak mellékes szerepet szánhatott a leírásnak, de legjobb esetben is csak *indice*-ként [tematikai mutatóként] fogadta el. Még Genette is, aki hangsúlyozta a leírás fontosságát, csak az elbeszélés határának tekintette azt” (Bal, 1998, p. 159).

Azonban Mieke Bal más felismerései igencsak jelentős kiindulópontot nyújthatnak a leíró elbeszélő diszkurzus működésének vizsgálatában. Miközben felméri a leírás-elméletnek a *mondat* nyelvi struktúrájára épülő narratológiai zsákcáit, felteszi a leglényegibb kérdést is: „a leírás olyasvalamit beszél el, amit nem lehet elbeszélni. Ezt a paradoxont fontolóra kell venni. Vajon elbeszél-e a leírás? Ha igen, akkor azt beszéli el, ami különben nem beszélhető el?” (Bal, 1998, p.159). Az irodalomtudós válasza erre a kérdésre: egyértelmű „igen”. A mondat nyelvi szerkezetének szintjén túllépve, s a *szövegszintű* metafora fogalmát aktivizálva tanulmányában sikerül a *Bovaryné* Rouenről szóló leírását úgy elemeznie, amely szerint Emma életének és így az egész regény fabulájának hasonlítás pontjává válik a leírásban ellentmondásos arculattal felruházódó Rouen város: „a város egyszerre mutatja Emma idealizált-képzeltbeli és kiábrándító-való életét [...] [S mivel a leírás mint] metafora hasonlítottja a regény egész fabuláját magába foglalja, a leírást *mise en abyme*-nek, tükörszövegnek, tükröző szövegnek tekinthetjük” (Bal, 1998, p.158). Sőt, Mieke Bal egyenesen azt írja, hogy az ilyen metaforikus jelentéssel telített leíró szövegrész nem más, mint egy „rejtett használati utasítás” a teljes szöveg és a főszereplő élettörténetének megértéséhez (Bal, 1998, p.166). A leíró szövegrész és a teljes műalkotás szemantikai összevetésének értelmezői fogására van tehát szükség ahhoz, hogy megérthetővé váljon a leíró elbeszélő diszkurzus prózanyelvi szerepe. Mivel Mieke Bal felismerése részben továbbra is a strukturális narratológia leíró jellegű és tipológiai irányultságú terminológiájának korlátain belül marad,

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

jelentős belátását egy másik, diszkurzív szemantikai aspektusból és a jelentésinterpretáció szempontjából közelítjük meg.

II. A tárgyi diszkurzus prózanyelvi funkciója

Ha a leírást egy olyan sajátos, önálló elbeszélő diszkurzusnak tekintjük, amely elkülöníthető a cselekményképző elbeszélő diszkurzustól, akkor fel kell tárni azt a sajátos szemantikai rendet is, amely a tárgy- vagy térmegnevező mondatok sorozatát diszkurzussá képes avatni. Ennek a kidolgozásához modellként használhatjuk azt a módszert, amellyel Ricœur feltárja a cselekményképző elbeszélő diszkurzus specifikus szemantikai rétegeit.

A „cselekvés diszkurzusától” a cselekményképző elbeszélő diszkurzusig

Mint az jól ismert, a francia tudós három szemantikai művelési szintet különít el a cselekvés elbeszélésben lezajló analízisét vizsgálva: prefiguráció, konfiguráció, refiguráció. Módszertani szempontból jelen pillanatban a prefigurációból a konfigurációba való átmenet a fontos számunkra. Ricœur szerint a cselekvés, még mielőtt az elbeszélő diszkurzus tárgyává válna és így a cselekvést állító mondat nyelvi jelentésével gazdagodna, már eleve szimbolikusan közvetített. A cselekvés szimbolikusan közvetített mivoltát kvázi-szöveg-jellegére vezet vissza. Ricœur egy paradigmatis hálóról, a tett pillanatával egyidejű viszonyok rendjéről beszél. Ez a viszonycsomag biztosítja azt, hogy egy cselekvés, még mielőtt elbeszélő módon analizálnánk azt, már eleve jelentéssel jelenik meg a létben. Onnan tudjuk, hogy például a kéz felemelése mint mozdulat pontosan milyen cselekvést is jelent, hogy a mozdulattal együtt azonosítjuk az alany teljes testi valóját és azt a közeget, amelyben benne áll. Ebből az összefüggésből tudunk ugyanebben a pillanatban következtetni arra, hogy milyen motívumokkal és célokkal él a cselekvés. Az a hálózat avatja tehát jelentéssel bíró cselekvéssé a mozdulatot, amely a mozgást hozzáfűzi olyan más minőségű dolgokhoz, mint az alanyhoz, a tárgyakhoz, a helyhez, az időpillanathoz, az okokhoz és célokhoz. Ezt az adott pillanatban létesülő összefüggésrendszert Ricœur egy preverbális textusként, kvázi-szöveggként fogja fel, amelynek szemantikai jelentősége csak

fokozódik, ha felismerjük, hogy az adott cselekvés nemcsak kontextusával kialakított viszonyában, hanem ezen keresztül végeredményben az egész kultúrában betöltött rituális funkciója felől is szimbolikus jelentéssel ruházódik fel. A cselekvésnek már az elbeszélő diszkurzus létrejötte előtt megmutatkozó jelentésbeli meghatározottsága, eredendő szimbolikus közvetítettsége ad jogos indokot arra, hogy Ricœur ezt a preverbális paradigmátikus rendezettséget a „cselekvés diszkurzusának” nevezze, ezzel is felhívva a figyelmet arra, hogy a nyelvi megnyilatkozás diszkurzív rendje nem a pusztán űrben születik meg, hanem elszakíthatatlan értelmi viszonyba áll a kijelentés kontextusával és referenciájával (Ricœur, 2010b, p.90–93). (S ez még akkor is így van, ha az elbeszélés nem megjelenít egy „valós” cselekvést, hanem megteremti azt; ez esetben természetesen nem referenciális irányultságról, hanem referenciateremtésről kell beszélni.) Valójában a cselekvés elhelyező bonyolult és soha ki nem meríthető kontextuális, motivációs és teleologikus viszonyrendszer készíti az embert arra, hogy létrehozza az elbeszélő megnyilatkozást, amellyel konkretizálni és analizálni igyekszik ezt a virtuálisan létező értelem-összefüggést. A cselekvést megnevező ige vagy állítmány mondatbeli viszonyrendje szoros összefüggésben áll tehát a cselekvés kontextuális meghatározottságával, s részben visszavezethető a cselekvésbeli viszonyokra. Ezért beszélhetünk a cselekvés és kontextusa között létesülő viszonyról úgy, mint kvázi-szövegről, mint preverbális cselekvés-diszkurzusról.

A cselekvés diszkurzusából az elbeszélő diszkurzusba való átmenet képezi a konfiguráció aktusát. Ez a figuraképzés nem más, mint a nyelvi jelentés hozzákapcsolása a cselekvés szimbolikus értelméhez – vagyis ez az ikonikus dúsitás. Pusztán az a tény, hogy az elbeszélő szó konkrét verbális sorozattá alakítja át a cselekvés potenciális paradigmátikus rendjét, számos jelentésbeli következménnyel jár együtt. Egyfelől a cselekvést megnevező predikáció aktusa az állítmányt alanyokkal, tárgyakkal, ok-, cél- és helyhatározókkal, illetve jelzőkkel „kiegészítve” egy olyan kontextuális mondatsemantikát épít fel, amely a lexikai és grammatikai jelentés segítségével egyetlen, teljes és egészes értelmi körben bonja ki az adott cselekvés lehetséges referenciális

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

vonatkozásait. Másfelől a mondat lineáris elrendezése egy olyan újításként lép működésbe, amely a cselekvés és kontextusának egyidejűségét időbeli egymásutániségbe fordítja át: a szavak sorozatának időbeliségébe, a diszkurzív időbe. Az elbeszélő diszkurzus tehát úgy szövi át a „cselekvés diszkurzusának” rendjét, hogy egyszerre képez egy új értelemrendet és egy új időbeliséget. A szavak és a kapcsolódási szabályok jelentésén keresztül új módon tárul fel a cselekvés szimbolikus szemantikája, új időtapasztalat lép működésbe, sőt a megnyilatkozás szubjektumának világlátása is beleépül a tett jelentőségét kutató elbeszélő analízisbe. A verbális kibontás ezzel átfogó szemantikai innovációt hajt végre. S akkor még nem is érintettük azt, hogy a hatalmas elbeszélő hagyomány köréből éppen milyen műfaji jegyekkel rendelkező szöveg (mese, eposz, novella, regény, anekdota, krónika, napló stb.) aktualizálja az elbeszélés aktusát, amely műfajiság már pusztán önmagában is széleskörű formai szemantikát iktat a megformálásra kerülő cselekvésanyagba...

A cselekvés jelentésbeli prefiguráltsága és az elbeszélő diszkurzus nyelvi szemantikai konfigurációja között feszülő különbség, vagyis az ikonikus dúsitás által kifejtett jelentéstöbblet kutatásának módszere alkalmazhatónak mutatkozik a tárgyak jelentésbeli prefiguráltságától a leíró elbeszélő diszkurzus sajátos konfigurációja felé mutató szemantikai innováció vizsgálata során is.

A „tárgyak diszkurzusától” a leíró elbeszélő diszkurzusig

A szimbolikus prefigurációtól a nyelvi szemantikai konfiguráció felé vezető utat kell tehát végigjárnunk akkor, amikor a leíró elbeszélő diszkurzust vizsgáljuk. Azonban kissé módosítani kell a preferenciákat. Mivel Ricœur a cselekvés jelentésének feltárásában érdekelt, ezért modelljében a cselekvés felől közelít a kontextushoz és a tárgyakhoz – a „cselekvés diszkurzusából” kiindulva ragadja meg a tettek és a szubjektumnak a tárgyakhoz és helyekhez fűződő viszonyát. Nekünk, sajátos céljaink miatt a téralkotó tárgyak felől kell eljutnunk a cselekvéshez – a „tárgyak diszkurzusából” kiindulva kell feltárnunk a tárgyaknak és a tereknek a cselekvéshez és a szubjektumhoz fűződő viszonyát. Ehhez négy teoretikus lépcsőfokot kell végigjárnunk: 1. fel

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

kell vázolniunk azt a folyamatot, amely felhívja a figyelmet a prózanyelvben a részletező leírás különlegességére; 2. meg kell értenünk azt, hogy a tárgyak és a tárgyak által kiépített terek milyen szemantikai prefigurációval bírnak kultúránkban; 3. világossá kell tennünk a tárgyak összefüggésrendje által kialakított sajátos konfiguráció specifikumait, vagyis fel kell tennünk a kérdést, hogy mennyiben beszélhetünk a tárgyaknak egy olyan *preverbális* diszkurzusáról, amelyből kiindulva a leíró elbeszélő diszkurzus létrehozhatja saját szabályai szerint működő *nyelvi* konfigurációját; 4. végül pedig vissza kell helyeznünk a leíró elbeszélő diszkurzust a prózanyelv szövegterébe, s meg kell magyaráznunk, hogy milyen alapon mondhatja azt a regényíró a részletező leírás kapcsán, hogy „a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, ti.: *a körülményesség, a detailok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemelek festésében*” (Kemény, 1971, p.191).

A leírás mint fékező eljárás

Kiindulópontként az orosz formalisták – s közöttük kiemelt módon Sklovszkij – *fékezés* fogalmát célszerű felidézni (Shklovsky, 1990a). Mint azt jól tudjuk, a formalista poétikában a fékezés fogalma az elidegenítés fogalmának egy sajátos megvalósulását jelöli meg. Nem kifejezetten a cselekmény ritmusára és időbeli felépítésére irányuló narratológiai fogalom. S nemcsak azért nem, mert az 1910-es és 1920-as években még nem volt narratológia, hanem azért sem, mert a fékezés elsődlegesen a befogadói reakcióra irányul interpretációjukban. A tárgyak és helyek leírásának – ebben a felfogásban – nem elsősorban az a funkciója, hogy lelassítsa a cselekmény menetét, hanem az, hogy lefékezze a befogadás folyamatát, kizökkentse az olvasási automatizmust, feldühítse a cselekményre fókuszáló érdeklődést, s végeredményben arra kényszerítse az értelmezőt, hogy elidőzzön azon, miért is kell olvasnia az események szempontjából lényegtelennek tűnő részletezéseket (Shklovsky, 1990b). A leíró részek fékező eljárása nem más, mint az értelmezés útjának megváltoztatására való felszólítás: interpretációs kihívás. A forma befogadásának megnehezítése ugyanis – mint azt jól tudjuk – a megértés meghosszabbításának érdekében, a

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

minél alaposabb magyarázat előállításának céljából alakul ki az irodalmi alkotásban. A formalista felfogásban tehát a tárgyak, helyek és terek prózanyelvi leírása egy olyan fékező mechanizmus, amely valamilyen más minőségű dolog jelentőségének alaposabb megértése felé mutat. Ez a másfajta jelentőség nem nagyon lehet más, mint maga a főszereplő és cselekvése... Ahogy Sklovszkij írja egyik könyvében: „a leírás mindig a hős jellemének és életének ecsetelésével szövődik össze” (Sklovszkij, 1963, p.42).

A tárgy mint az ember kiterjesztése

A leíró elbeszélő diszkurzus prózanyelvi jelentőségének és működés módjának továbbgondolásához világossá kell tennünk azt, hogy a tárgyakból épülő terek részletezése mennyiben „szövődhet össze a hős jellemének és életének ecsetelésével”. Milyen – a fenomenológiai és a hermeneutikai gondolkodást is megalapozó – antropológiai bázisa van objektumok és szubjektumok látszólag lehetetlen összekapcsolásának, sőt, e különbség felszámolásának? Erre a kérdésre – többek között – a mediális kultúraelmélet adhat választ.

A mediális kultúraelmélet szerint nem csak akkor jön létre szimbolikus alkotás, amikor az ember ősi rituális gesztusaival antropomorfizálja és ezáltal érthetővé teszi az idegenként megmutatkozó természetet vagy az univerzum felfoghatatlan tűnő erőit. Nem csak akkor hoz létre szimbolikus formákat, amikor – fordított irányban – önnön belső természetének érthetetlen vonásaira illeszti rá az univerzum bizonyos elemeit, ezáltal eltávolítva s egyben el is sajátítva önmagát. Illetve nem csak akkor épít fel szimbolikus megnyilatkozásokat, amikor a szavak hatalmával összekapcsolja önmagát a világgal. Akkor is egyfajta szimbolikus megnyilatkozás jön létre, amikor az ember tárgyakat hoz létre. Talán Marshall McLuhan mutatott rá a legpontosabban arra, hogy az ember által létrehozott bármely tárgy nem más, mint magának az embernek a kiterjesztése (McLuhan, 1964). A tárgyak tehát nem önmagukban álló objektumok. Minden tárgy elve magában hordozza azt a mélyseges és keletkezésében motivált viszonyt, amely szimbolikus módon kapcsolja össze az emberrel. Azért beszélhetünk szimbolikus viszonyról, mert a tárgy az ember kiterjesztéseként az ember átalakítását hajtja végre. A

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

kalapács, a csípőfogó, az emelőkar, a daru, a pohár, az asztal, a polc vagy a távirányító (stb.) az ember kezének kiterjesztésként egyben annak olyan indexjelévé is válik, amely a minőségi átlényegülés szimbolikus aspektusát is magában hordozza.

Vizsgáljuk meg az ember kiterjesztéseinek szimbolikus funkcióját a ház példáján. Az emberi bőr elsődleges kiterjesztése a ruha, másodlagos kiterjesztése a ház (s annak bármely megvalósulása a sától az úrbázisig). Egyfelől világos, hogy mind a ruha, mind a ház az emberi szervezet hőháztartását és a bőr védelmi mechanizmusát hivatott energiájában felfokozni. Másfelől azonban az is világos, hogy a ruha és a ház funkcionálása nem reked meg a bőr puszta kiterjesztésének és az energianövelésnek a szintjén. A ruha, s még inkább a ház az ember sajátos indexjeleként a tárgyakban létesülő szubjektum egészét jelöli meg, mégpedig szimbolikus jelentésdúsítással. A ruha és a ház, amely eredendően csak az emberi bőr kiterjesztése lenne, egy olyan szimbolikus jelentésnek a jelölőjévé is válik, amelyet maga a kiterjesztés aktusa sohasem szándékol. „Az öltözködés és a házépítés a bőr és a hőháztartás kiterjesztéseként nem más, mint egyfajta kommunikációs közvetítő közeg, s elsősorban azért, mert megformálja és átrendezi az emberi kapcsolatok és csoportosulások mintázatát.” (McLuhan, 1964a, p.127) Önálló jelrendszeré válva a ruha is és a ház is magát az embert kezdi el korábban soha nem látott módon átalakítani és újraértelmezi. Teljesen mást mond az emberről a személyre szabott barlang vagy gödör, mást az iglő vagy a sátor vagy a jurta, mást a vályogház vagy a kőház vagy a téglaház, mást a vár vagy a palota vagy a kastély, mást a bérház vagy a felhőkarcoló, mást a tengerjáró lakóhajó vagy az úrbázis. Ezért lehet azt mondani, hogy ezek a tárgyak nemcsak a bőr és a hőháztartás kiterjesztései, hanem különálló közvetítő közegek is: önállósulva újfajta, korábban nem ismert információkat kezdenek le közölni az emberről. A tárgyak ebben az összefüggésben anélkül is jelentéshordozók, hogy bármilyen nyelvi megnyilatkozást rögzítenénk rajtuk: ismétlődő módon újraalkotják az embernek a világhoz és önmagához való viszonyát, s ezzel értelemképzővé válnak. A tárgyak végeredményben speciális, az emberi létet újra át- és átértelmező nonverbális megnyilatkozásmódok. Az ember tárgyi kiterjesztése

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

újfajta közvetítő közegként tehát mindig egyfajta preverbális metafora, tárgyban artikulált szubjektum: „minden közvetítő közeg egy olyan aktív metafora, amelynek hatalmában áll új és új formába át- és lefordítani az emberi tapasztalatot” (McLuhan, 1964b, p.57). Ez a kiterjesztéstől a közvetítésen át az új értelem létesítéséig húzódó metaforikus jelentésátvitel-folyamat nyújt lehetőséget például arra, hogy Jung és az ő nyomán Bachelard a világegyetem vagy az emberi psziché felépítésének modelljét lássa meg a házban, vagyis hogy az emberi testrészt kiterjesztésében a szubjektum önszemléletének és világlátásának szimbolikus kifejeződését ismerje fel (Bachelard, 2011a; Bachelard, 2011b).

A „tárgyi diszkurzus” fogalma

Ahhoz, hogy világossá váljanak a leíró elbeszélő diszkurzus alapfeltételei, nem elegendő az, ha pusztán csak rámutatunk az ember, illetve a tárgyak és a tárgyakkal létrehozott terek összefüggésének szimbolikus alapjaira. Nem elegendő kimondani azt, hogy a tárgyak az ember energiáinak, sebességének, érzékeinek, érzéseinek vagy tudásának (stb.) felfokozását hajtják végre, s ezáltal specializálják az egyes szervi funkciókat. Nem elegendő felismerni azt, hogy minden egyes tárgy és tárgy-alkotta hely egy olyan közvetítő közeg, amely az új információk újfajta hordozójaként áll elő. Azok a tárgyak, amelyeket létrehozunk, és amelyekkel körül vesszük magunkat egy olyan rendszert alkotnak, amellyel nemcsak elaprózzuk, kiterjesztjük és közvetítjük az embert és az emberi tapasztalatot, hanem egyben át is alakítjuk azt. McLuhan megfigyelése tehát lényegbevágó: „az ember bármely kiterjesztése, beszéljünk akár a bőr, a kéz vagy a láb kiterjesztéseiről, mélyen áthatja pszichikai és szociális világunkat is” (McLuhan, 1964c, p.4.). Azonban még az sem elegendő, ha a pszichéről vagy a társadalmi identitásról beszélünk; a tárgyak világa legmélyebben a cselekvés szubjektumát formálja és deformálja. Hogy hogyan teszi ezt, azt akkor érthetjük meg, ha bevezetjük a „tárgyak diszkurzusának” fogalmát.

A strukturalista kultúratudomány egyik legproduktívabb módszere az, hogy miközben a nyelvi szisztéma strukturalista modellje alapján próbálja

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

felvázolni a kultúra rendszerét, aközben nem tekint el a rendszer aktualizálódásának aspektusától sem, vagyis attól a jelenségtől, amit Saussure *parolnak*, Benveniste pedig *diszkurzusnak* nevez, magyarul pedig beszédnek vagy megnyilatkozásnak mondunk. Így a kultúrát nemcsak belső függőségi viszonyok statikus rendszereként, hanem jelentésképző dinamikus létmódként is képes felmérni ez az irányzat. Amikor Jean Baudrillard a tárgyak rendszerének leírásából próbál egyfajta kultúraelméletet létrehozni, akkor egyszerre alkalmazza a *struktúra* és a *diszkurzus* fogalma által biztosított interpretációs lehetőségeket. Az embert körülvevő tárgyi környezetet egyszerre fogja fel funkcionálisan és szemantikailag – s éppen ezáltal tud eljutni egy olyan meghatározásig, amely a szépprózai leíró elbeszélő diszkurzus elmélete számára nélkülözhetetlen: „a környezet *megélt* létezőmód” (Baudrillard, 1987, p.31). Elméleti feltevéseink szerint a prózanyelvi részletező leírások középpontjában éppen ez a tétel áll: a szereplőt körülvevő környezet nem a realista ábrázolás tárgya – akármit is jelentsen ez –, hanem a szereplő létmódjának, a szereplő cselekvésmódjában megnyilvánuló létmegélésnek a szimbolikus vagy metaforikus jele.

Baudrillard ott folytatja a gondolatmenet, ahol McLuhan megáll. Ő is fenntartja azt, hogy „a tárgy alapvetően antropomorf jellegű. Ezért az ember a környezetében lévő tárgyakhoz ugyanazzal a meghittséggel kötődik, mint saját testének szerveihez” (Baudrillard, 1987, p.33). Azonban a test kiterjesztésének problematikájához két olyan további kérdéskört fűz hozzá, amely a tárgy szemantikájának lényegéhez tartozik – ez a két aspektus a tárgyak rendszerszerű elrendeződése és perszonális természete: „a tárgy szimbólum: nem valamiféle felsőbb fórumé vagy külső értéké, hanem elsősorban az egész tárgysorozaté, amelynek egyik elemét alkotja, s egyszersmind a személyé is, akihez a tárgy tartozik” (Baudrillard, 1987, p.109). Erre a megfontolásra építve beszél Baudrillard „a tárgyak diszkurzív rendszeréről” (Baudrillard, 1987, p.42, p.110). A tárgyak preverbális diszkurzív szemantikája tehát két irányból adódik: egy strukturális sajátosságból és egy perszonális vonatkozásból.

A „tárgyak diszkurzusának” strukturális sajátossága a tárgy kettős funkcionalitására épül. A tárgy funkciója – ugyanúgy, mint a nyelvi jelé –

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

egyfelől az, amire a gyakorlatban használják, másfelől az a szerep, amit a tárgyak rendszerében betölt. A tárgy használati értékéről már sokat szoltunk akkor, amikor az ember kiterjesztésében betöltött szerepét taglaltuk. Azonban kiemelten fontos az, hogy a tárgy sohasem áll önmagában. Mindig más tárgyakkal kialakított viszonyokkal tesznek szert valódi jelentőségre és szimbolikus jelentésre: „ahogyan a hangokat a harmóniasorozatok juttatják el felfogott, érzékelt minőségükhöz, ugyanígy a tárgyakat a többé-kevésbé összetett paradigmasorozatok juttatják el szimbolikus minőségükhöz” (Baudrillard, 1987, p.110). A tárgy jelentése ugyanúgy kontextuális jellegű, mint a nyelvi jel vagy éppen a cselekvés jelentése. A tárgy szimbolikus szemantikája így tehát kettős helyzetéből adódik: használati értékének és kontextuális elhelyezkedésének feszültségéből. „Minden tárgy félúton helyezkedik el egy gyakorlati sajátosság, a funkciója, mely olyan, mint látható, hallható beszéde, valamint egy sorozatba/gyűjteménybe való beolvadása között, ahol is egy lappangó, ismétlődő beszéd, a legelemibb és legmakacsabb beszéd elemévé válik.” (Baudrillard, 1987, p.110) A tárgyak kvázi-diszkurzusa akkor válik jelenvalóvá, amikor a tárgy már nem pusztán csak funkcionál, hanem részt vesz egy olyan paradigmatis rendnek a felépítésében, amelyet a tárgyak világának nevezhetünk. A rendszerbe szerveződő, vagyis a téralkotó tárgyak *beszélnek* – pontosabban szólva: a füllel nem azonosíthatóan, de mégis érzékelhetően suttognak. Ugyanaz a tárgy, például egy népművészeti cserépedény teljesen más jelentőségre tesz szert egy olyan tárgyi rendszerben, amely egy parasztházat vagy egy belvárosi polgári lakás nappaliját vagy egy múzeumi termet vagy egy Váci utcán található üzletet (stb.) hoz létre. Ekkor az egyes tárgy jelentése azt az alkotófolyamatot tárja fel, amellyel részt vesz a környezet mint megélt létezmód megteremtésében. Ebben a jelentőségében a tárgynak már nem funkciója, hanem olyan jelenléte van, amely egy külön kis világot létesít. A tárgyak téralkotó elrendeződése világszemléletet sugall. Ez a világ és szemlélet pedig mindig perszonális.

A „tárgyak diszkurzusának” másik aspektusát éppen ez a perszonális vonatkozás alkotja: „az emberek és a tárgyak szorosan összekapcsolódnak, s a tárgyak ebben a cinkos összejátszásban felvesznek valamiféle sűrűséget,

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

érzelmi értéket: ezt szokás hagyományosan »jelenlétüknek« nevezni” (Baudrillard, 1987, p.18). Tehát azért beszélhetünk egyáltalán a tárgyak preverbális diszkurzusáról, mert miközben rendszerré szerveződnek, aközben két másféle dolgot is létrehoznak: használati értékük betöltésén túl részt vesznek egy sajátos világ létesítésében is, amely végeredményben mindig a tárgyhoz kötődő és a tárgyakkal operáló ember sajátos szubjektumáról vall. A tárgyak szemantikája elválaszthatatlan egységbe forr a hozzájuk kötődő ember mozgólátégyítésével, szubjektumfeltáró gesztikulációs rendszerével és cselekvésének jelentésével. Sőt, a tárgy vagy a tárgy alkotta tér nemcsak hogy összefügg az emberi cselekvéssel, hanem egyenesen át is alakítja az: a cselekedetek végrehajtásának teljesen más mozgáskultúráját, s így teljesen mást testképet alakít ki. Elég csak arra gondolnunk, mennyire máshogy működik az emberi test, amikor madártollal vagy golyóstollal vagy írógéppel vagy számítógéppel ír; vagy egy másik példával élve, mennyire más cselekvésmódot követel meg, hogyha gyalog, egy ló vagy egy teve vagy egy elefánt hátán, szekérrel, tömegközlekedéssel vagy éppen személygépjárművel akarunk eljutni A pontból B pontba... A tárgyak által felépített tér világhozteremtő és szubjektumlétesítő aktusát így tehát egy olyan diszkurzív aktusként foghatjuk fel, amely bármilyen verbális kibontás előtt már eleve létrehozza a szubjektum, a világ és a tárgyi megnyilatkozás egy sajátos egységét, s amely párhuzamos születik a szubjektum más jellegű, ti. gesztikulációs és cselekvésbeli megnyilatkozásaival.

A részletező leírás poétikai funkciója a prózanyelvben

Már csak egy lépést kell tennünk ahhoz, hogy a tárgyak kvázi-diszkurzusától eljussunk a leíró elbeszélő diszkurzusig, majd pedig még egy lépést ahhoz, hogy a részletező leírás prózanyelvi jelentőségét megállapítsuk. A tárgyak preverbális diszkurzusában létesülő szimbolikus jelentés átfogó ikonikus dúsításon megy keresztül akkor, amikor a tárgyak paradigmatis rendje a nyelvi megnyilatkozás lineáris rendjébe íródik át. Akár egy meglevő tárgyi rend részletező nyelvi megjelenítéséről, akár egy sohasem létezett, csak a szövegesemény világában megteremtődő egyszeri térről beszélünk azt

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

láthatjuk, hogy a leíró elbeszélő diszkurzus teljesen sajátos, a cselekményképző elbeszélő diszkurzustól eltérő mondatszerkezetre épül. Lássunk egy példát Kemény Zsigmond *A rajongók* című regényéből. A regény egyik főszereplőjének, a fősvény Kassai Istvánnak a házát így állítja elő a regényszöveg (II/11.):

Kassai István köszvénye és rokkantsága miatt magas épületben nem lakhatik.

Fukarsága minél olcsóbb szállást követel.

A személyzet, mely körülveszi, csekély térben nem fér meg.

Rangjának mellőzhetetlen igényei vannak.

Mi magát illeti, még inkább szeretne egy csigahélyba, mely hátához ragadt, bújhatni, mint Diogenes hordójába; de Erdély első hivatalnoká s egyik leggazdagabb földesura lévén, kénytelen a fényűzés és kényelem ördögének is néhány szemernyi töményt égetni, s valamivel tekintélyesebb lakásra volt szüksége, mint apjának, a becsületes erszénykötőnek.

E céloknak együttvéve kitehetőleg megfelel a Miklós-kapu melletti ház, mely nem sajátja, de annyiban mégis sajátjának mondhatja, mert a községi tanács egy tagjától kamat fejében bérelte ki, s ha akarja, a kölcsönzött tőkéért minden percben lefoglalhatná.

Az említett épület, a vár töltésétől eltekintve, emeletes, s bár kicsiny, de számos ablakkal pislog alá az árokba; míg ellenben az utcáról nézve földszintesnek látszik, lécső nélkül vezet a felső osztályba, s az alsóba a cselédeknek töredezett kövű s vékony karfával ellátott hágcson kell alászállni, mintha pincébe mennének.

Meg kell vallanunk, hogy a vastag bolthajtású, tág, de sötét kazamatákban számra elég szolgáló lélek van összezsúfolva.

Kevés költségbe kerülnek. S miért ne tartaná őket, ha rangja s foglalkozásai nem engedik a vakondok elhagyatottságát példányképül választani? [...]

Elemér, kit Kassai házaiig kísérünk, nem az alsó sorba nyit be, s nekünk, ahova csak megy, nyomban kell követnünk.

Az előszoba belső ajtajánál két írnok áll, Cerberusként őrizve a bejáratot; mert őnagyságának sok a dolga, s most senkit sem fogadhat.

Elemér már készült visszavonulni, midőn a titkár nagy csomag irattal hóna alatt, pápaszeggel az orrán, jobb füle mögé szúrt s még tintanedves tollal megjelen. [...]

– Ne vegye rossz néven az úrfi – szólt a titkár –, ha most előbb be kell jelentenem. Rohanok, tüstént itt leszek.

Elemér Bethlen Gábor s a Rákóczi-család olajfestésű s életnagyságú képein nyugtatá szemét, azon egyedüli tárgyakon, melyek nem zsidvasárról kerültek Erdély legfőbb hivatalnokához, s melyek a többi bútorok által hagyák Kassai fősvénységét hirdetni, hogy magok annál többet beszélhessenek alattvalói hűségéről, mi egyébiránt éppen nem volt minden kétségen kívül, minden rágalmon felül.

– Tessék belépni! – szólt a titkár az ajtó szárnyait megnyitva.

Elemér ezüst rojtú és tengerzöld bársonyú karszéket látott a háttérben, ugyanazt, melyet Csáki szökésekor Bethlen István gróf garázda zsoldosai széthasogattak s az utcára dobtak, de amelyet Bogdán, egy bosnyák kereskedő, potom árért sajátjává tévén, szépen kitataroztatott, s kamatpótléku bátorkodott alázatos bókok közt a nagy úr dísztermében elhelyezni, a hozzá tartozó lábszékkel és gyöngyszín szőnyeggel egyetemben.

E karszék mély ülésének kell tulajdonítani, hogy egy nagy és tar fejen kívül alig volt valami kivehető Kassai István parányi alakjából; de az arc szürke tömött szemívekkel, éles, majdnem szűrös személlal, redőtakart, azonban még mindig erélyes és kifejezésdús vonalakkal, mindent magába foglalt, ami Rákóczi hatalmas tanácsnokán jelentékenységgel bírt. Összeaszott s a szájalomig gyöngé termetéről csak azon egyénre ismernék, ki

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

az öleb ugatásától is megszeppen, s a lőfegyver hangját kiállani nem képes; míg arca bátor, majdnem vakmerő államférfiút hozza szemünk elébe, ki az ellene törő pártok dühét megmosolyogja, s a politikai bátorságot a rablóéval egyesítvén, oly kevéssé dőbben vissza a szigorú szabályoktól, mint az aljas bűnöktől, s bár a vérontástól retteg, egész családoknak akár bírvágyból, akár állami érdekek tekintetéből, semmivé tételét oly ingerdús játéknak tartja, mint a lovag a tornát, s lovagtársának egy lándzsalökés által a nyeregből kiemelését. (Kemény, 1969, p.170–173)

Először is, le kell szögeznünk, hogy a regényrészletben olvasható térleírás alapvetően nem egy térnek a leírása, hanem tárgyak és helyek megnevezésének sorozata. Kizárólag a tárgymegnevező szavak egymásutánjának *időbeli sorozata* hozza létre azt a *térhatást*, amelyet a specifikusan nyelvi befogadóaktus egy specifikusan szövegi referenciaként azonosíthat. Nincs ok tehát arra, hogy „térábrázolásról” beszéljünk, ugyanis, amit olvasunk, az nem egy tér, s nem is ábrázolás; a tárgymegnevező szavak sorozatát olvassuk, amely sorozat a szövegmű egyediségével ekvivalens módon egyszeri (vagyis a tárgyakat megnevező szavak sorozata sohasem ábrázoló, hanem teremtő jellegű), s amely alapján az olvasásaktusnak kell létrehoznia egy olyan referenciát (szövegvilágot), amely az élettapasztalatból származó analógiák alapján formál annak nagyjából megfelelő vagy annak éppenséggel ellentmondó térhatást.

Kissé pontosítani kell a fenti állítást. Valójában nem pusztá tárgymegnevező szósortokat alkot a leíró elbeszélő diszkurzus, hanem mondatokat. A leíró elbeszélő diszkurzus mondata azonban sajátos jellemzőkkel bír. A cselekményképző elbeszélő diszkurzus mondatának középpontjában funkcionálisan mindig a cselekvésmegnevező igei állítmány áll; minden más mondatrész kiegészítésként jelöli meg a központi cselekvés alanyát, tárgyát, helyét, okát, célját, eszközét, módját stb. A leíró elbeszélő diszkurzus állítmánya (nem grammatikai, hanem pragmatikai vagy funkcionális értelemben) azonban kizárólag a létige lehet, amely a mondatrészi alanyként megnevezett tárgy jelenlétét pusztán csak megerősíti. Például: a

„Kassai mélyen ül a karosszékben” cselekményképző kifejezésben az állítmány cselekvésmegnevező igeiként (*ül*) realizálódik; ezzel szemben az „a karosszék mélyülősű” leírást alkotó kifejezésben az állítmány valójában maga a létige (*mélyülősű* = ’mélyen van az ülésre alkalmas része’), a tárgy pedig alanyi mondatrészként jelenik meg, teljesen kiiktatva a cselekvő ágenst. Még akkor is így van ez tehát, ha nem konkrétan a létige alkotja az állítmányt, hanem – ahogy a regényidézetben is látjuk – cselekvést, történést vagy állapotot megnevező igeik. Az „ablak pislog”, a „ház földszintesnek látszik”, a „lépcső vezet”, a „kazamaták össze vannak zsúfolva”, a „bútorok hirdetnek”, a „festmények beszélnek” (stb.) kifejezésekben az állítmányt pragmatikailag annak ellenére sem lehet cselekvést megnevező igeiként felfogni, hogy valójában cselekvést jelölő igéket használ fel. Minden egyes felsorolt állítmány – a jelentésalkotás első lépésében – funkcionálisan csak annyit jelent, hogy ’(ott) van’. A részletező leírások szövegkörnyezetében az állítmányok tehát valójában mindig létigék, amelyek bizonyos esetekben egy antropomorfizáló metaforikus állítást is magukban foglalhatnak: az ablakok olyanok, mintha emberként pislognának; a lépcsők olyanok, mintha emberként vezetnék és kísérnék valahová; a kazamaták olyanok, mint amikor az emberek összezsúfolódnak; a bútorok olyanok, mintha emberként hirdetnének valamit; a festmények olyanok, mintha emberként beszélnének.³ Továbbá azt is fontos kiemelni, hogy a leíró részletezés kontextusában a létige nem úgy alkotja a mondat állítmányát, mint a cselekvést kifejező ige a cselekményképző elbeszélő diszkurzusban: a történetalkotó mondatban a cselekvést megnevező állítmány áll a szemantikai fókuszban, s minden más mondatrész csak kiegészíti ezt; a tárgyat leíró mondat jelentésstruktúrája azonban átalakul, amennyiben a fókusz a tárgyat jelölő alanyi mondatrészre irányul, s a létigei állítmány (a *van* szó és annak minden változata) szemantikailag alárendelt szerephez jut, lévén hogy a központi tárgyi alanynak pusztán csak a megerősítéseként funkcionál. A leíró elbeszélő diszkurzus mondatának

³ Az igei metafora és a „metaforikusan értett »van«” kapcsán lásd Ricœur értelmezését (Ricœur, 2006).

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

középpontjában a tárgyat megnevező alanyi mondatrész áll, s minden más mondatrész „csak” azt fejt ki, hogy az a tárgy hogyan van.

Azonban, ha a mondatszemantikai fókuszálás és a predikáció értelmi szerkezetéről áttérünk a leíró elbeszélő diszkurzus *költői* szövegsemantikai szintjére, nyilvánvalóvá válik, hogy a *van* létige vagy az azt metaforizáló cselekvésjelölő igék egy nem mondatszintű szemantikai jelentőségre tesznek szert. Ezek a szóba integrált metaforikus kifejezések ugyanis a részletező leírást megvalósító szöveg szintjén egy új metaforikus elrendeződést alkotnak. A tárgymegnevező mondatok sorozata ezáltal nem pusztán csak egy tárgyelrendezést hoz létre, hanem a költői jelentésképzés segítségével egyfajta cselekvő szubjektumként építi fel a tárgyak rendjét. A költői szöveg – komolyan véve a tárgyleíró mondatok állítmányainak metaforikus sajátosságait – minden esetben antropomorfizálja a tárgyak rendjét. Ez az antropomorfizáció pedig célirányos: *a tárgyak rendjét a prózai alkotás főszereplőjének alakmásvá avatja*. A prózaszövegben tehát a leírt tárgy alkotta tér vagy hely ikonikus jelentése végeredményben *alakmási* jellegéből fakad. Vizsgáljuk meg a regényszöveg alapján részletesebben is, hogyan válik a tárgyak rendje a metaforikus létigék segítségével a főszereplő alakmásvá!

A vizsgált szövegrészletben három alkalommal is következetes módon négy lépcsőben épül fel a tárgyak leírása: először megnevezésre kerül a tárgy; másodsor, a tárgy egy kis történetre tesz szert;⁴ harmadszor, nyilvánvalóvá válik a tárgy felépítése, illetve funkciója a tárgyak rendszerében; negyedszer, a tárgy nyelvi létesítése a tárgyat a főszereplő értelmezőjeként tárja fel. A ház leírásakor először megnevezésre kerül az épület: a „céloknak együttvéve kitehetőleg megfelel a Miklós-kapu melletti ház”. Azután felmerül a Kassai által lakott épület miniatűr története: „nem sajátja, de annyiban mégis sajátjának mondhatja, mert a községi tanács egy tagjától kamat fejében bérelte

⁴ Vö. a homéroszi jogarleírások értelmezését Lessingnél, a *Laokoón* XVI. fejezetében. Lessing pontosan mutat rá – festészet és költészet összehasonlítását végrehajtva –, hogy a tárgyat, amelyet egy kép megmutathat, azt a költészet mindig egy történetet felvázolva, vagyis keletkezésében vezeti elő: „keletkezésében látjuk a költőnél azt, amit a festőnél csak készen láthatunk meg” (Lessing, 1982, p.258).

ki, s ha akarja, a kölcsönzött tőkéért minden percben lefoglalhatná”. A ház részletezése alaposan tárja fel a ház funkcionálását, ugyanis a ház felépítése pontosan tükrözi azt a számos alárendelt embert irányító főúri társadalmi szerepet, amit Kassai betölt: „az említett épület, a vár töltésétől eltekintve, emeletes, s bár kicsiny, de számos ablakkal pislog alá az árokba; míg ellenben az utcáról nézve földszintesnek látszik, lécső nélkül vezet a felső osztályba, s az alsóba a cselédeknek töredezett kövű s vékony karfával ellátott hágcson kell alászállni, mintha pincébe mennének. Meg kell vallanunk, hogy a vastag bolthajtású, tág, de sötét kazamatákban számra elég szolgáló lélek van összezsúfolva”. Hogy hogyan válik a ház Kassai alakmásával, arra hamarosan visszatérünk.

A házon belüli berendezés is hasonló módon kerül részletezésre. A belső térben két eltérő, feszültségben álló tárgyi rendszer ütközik össze. Elsőként tehát a bútorok rendjéből kiemelkedő festmények kerülnek megnevezésre: „Elemér Bethlen Gábor s a Rákóczi-család olajfestésű s életnagyságú képein nyugtatá szemét”. Ezután a ház berendezésének rövid történetével szembesülhetünk: a festményekről kiderül, hogy ezek azok az „egyedüli tárgyak, melyek nem zsbivásárral kerültek Erdély legfőbb hivatalnokához”. Végül nyilvánvalóvá válik, hogy a bútorok és a festmények feszültsége mit is mond a közöttük lakó emberről: a festmények „a többi bútort hagyják Kassai fősvénységét hirdetni, hogy magok annál többet beszélhessenek alattvalói hűségéről”.

A lakóhely utolsóként bemutatott ikonikus tárgya, a karosszék is a másik két leíráshoz hasonlóan áll elő. Először megnevezésre kerül a tárgy: „Elemér ezüst rojtú és tengerzöld bársonyú karszéket látott a háttérben”. Ezután megismerkedünk a szék történetével: „melyet Csáki szökésekor Bethlen István gróf garázda zsoldosai széthasogattak s az utcára dobtak, de amelyet Bogdán, egy bosnyák kereskedő, potom árért sajátjává tévén, szépen kitataroztatott, s kamatpótlékul bátorkodott alázatos bókók közt a nagy úr dísztermében elhelyezni, a hozzá tartozó lábszékkal és gyöngyszín szőnyeggel egyetemben”. Végül pedig egyértelművé teszi a szöveg, hogy a szék funkciója nemcsak az, hogy Kassai rajta üljön, hanem az is, hogy elrejtőzzön benne: „e karszék mély

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

ülésének kell tulajdonítani, hogy egy nagy és tar fejen kívül alig volt valami kivehető Kassai István parányi alakjából”.

Mindhárom tárgy részletező leírása a tárgy szemantikájának egyre szélesedő körét hozza létre: a megnevezés első lépésben a tárgy jelenlétét állítja elő; a hozzáfűzött miniatűr történet a tárgy kulturális szimbolikáját hívja életre; a tárgy felépítésének kifejtése pedig azt a jelentést verbalizálja, amelyre a tárgy a „tárgyak diszkurzusában” betöltött funkciója által tesz szert. A leíró elbeszélő diszkurzus azonban itt nem áll meg. A tárgyak létét megerősítő igék metaforikus szemantikája a teljes szövegrészletre kiterjedve antropomorf térré változtatja a három leírás által alkotott tárgyi rendet. Az idézet végén olvasható karakterleírás pedig nyilvánvalóvá teszi az antropomorfizáció irányát. Idézzük újra:

E karszék mély ülésének kell tulajdonítani, hogy egy nagy és tar fejen kívül alig volt valami kivehető Kassai István parányi alakjából; de az arc szürke tömött szemívekkel, éles, majdnem szűrös személlel, redőtakart, azonban még mindig erélyes és kifejezésdús vonalakkal, mindent magába foglalt, ami Rákóczi hatalmas tanácsnokán jelentékenységgel bírt. Összeaszott s a szájalomig gyöngye termetéről csak azon egyénre ismernénk, ki az öleb ugatásától is megszeppen, s a löfegyver hangját kiállani nem képes; míg arca bátor, majdnem vakmerő államférfiút hozza szemünk elébe, ki az ellene törő pártok dühét megmosolyogja, s a politikai bátorságot a rablóéval egyesítvén, oly kevéssé döbben vissza a szigorú szabályoktól, mint az aljas bűnöktől, s bár a vérontástól retteg, egész családoknak akár bírvágyból, akár állami érdekek tekintetéből, semmivé tételét oly ingerdús játéknak tartja, mint a lovag a tornát, s lovagtársának egy lándzsalökés által a nyeregből kiemelését.

A tárgyak és a karakter látszólag elkülönülő leírásának szövegét olvasva fény derül arra a paradigmatiszós szövegtéri elrendezésre, amely a két leírást egymásra vetíti a közös kifejezések segítségével. Ekkor válik nyilvánvalóvá,

hogy a leírt tárgyak alkotta tér a karakter leírásának nyelvén beszél, s így a ház – minden egyes részletével – Kassai István alakmásaként, sajátosságainak metaforikus kifejtéseként azonosítható.

A ház felépítése Kassai koponyájának felépítését ismétli meg. Kassai valójában nem más, mint egyetlen hatalmas kopasz fej élénk, éles, szűrő, erélyes, kifejező szemekkel. Teste szinte nincs is: termete parányi, gyöngye, összetört. Kassai testének regénybeli jellemzéséből világos, hogy minden, ami vele történik, az kizárólag a koponyájában megy végbe. Ennek a koponyának az alakmása a ház. Az épület stabilan nyugszik a mindet elnyelő várárok fölött, amelyből valójában csak a homlokzat látszik, ugyanúgy, ahogy Kassainak is csak a homlokát lehet látni a test többi részét eltakaró karosszék fölött. Az épület egyetlen látványos eleme a környezet fölé magasodó, mindent lefedő perspektívát biztosító ablaksor, amely természetesen „pislog”, s így Kassai mindent látó és fürkésző élénk szemének ekvivalenseként jelenik meg. Az épület két szintből áll: felül vannak Kassai szobái; alul találhatóak a „sötét kazamatáként” megjelenített boltozatos pinceszobák, amelyekben Kassai írnokei „szolgáló lelkeként vannak összezsúfolva”. A kazamaták „összezsúfolt” világa egyfelől Kassai „összeaszott” testével válik egyenértékűvé. Másfelől egy olyan sötét és baljós (kazamata = casa matta, ’sötét, örült ház’) alvilági térként jelenik meg, amelyben „összezsúfolódnak a lelkek”, s amelynek ajtaját „Cerberusként” vigyázó örök védik – ez a több szempontból is alvilágiként megjelenített tér végeredményben Kassai elméjének azt a vérengző indíttatását jeleníti meg, amelyet az idézett regényrészlet utolsó bekezdése részletez. A felsőbb emeleten lakó Kassai e fölött az alvilági gondolatokkal és tervekkel zsúfolt rend fölött trónol. Kassai lakóháza tehát valójában a szereplő koponyájának alakmása: a házból ugyanúgy csak a szemként aposztrofált ablakok és a baljóslatú kazamaták ismerhetők fel, mint ahogy Kassaiból is csak az élénk szemet és baljós tervekkel teli „redőtakart” homlokot lehet észrevenni.

A ház berendezése is Kassainak a világhoz való viszonyát jellemzi. Ez a viszony a nem is annyira titkolt, vagyis cinikus hazugság és átverés. A fejedelmi festmények és a zsidvásári bútorok kontrasztja kettős hazugságra

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

épül. Hazugság, de egyben vallomás is a szegényes és olcsó bútor: részben elfedi a gazdagságot, de valójában hirdeti a fősvénységet. S ugyanígy egyszerre hazugság és vallomás a festmények kiállítása: azt hazudja a gesztus, hogy a ház lakója jó alattvalója a mindenkori fejedelemnek, ugyanakkor a degradáló tárgyi környezet nyilvánvalóvá teszi azt az ironikus viszonyt, amely rámutat arra, hogy még az uralkodókat is a markában érzi. A ház belsejét uraló „tárgyi diszkurzus” zavara egyenértékű Kassai cinizmusával.

Végül pedig: a karosszék funkciója és története Kassai általános cselekvésmódját tárja fel. Kassai otthonosan rejtőzködik annak a széknek a takarásában, egész testét átölelő kényelmében, amelynek története azonos a főszereplő minden téren megmutatkozó cselekvésmódjával. A szék egy korábbi főúr tulajdona volt, amit üldöztetésekor darabokra hasítottak, olcsón megszereztek, majd újra összeállítottak és kissé kiegészítettek annak érdekében, hogy hasznót húzzanak belőle. Kassai regénybeli szerepköre ugyanez. Egyetlen dolog foglalkoztatja: hogyan lehetne más embereket (és főleg Pécsi Simont) tönkretenni, vagyonukból kisémmizni, majd ezt a vagyont hogyan lehetne feldarabolni, minél kevesebb befektetéssel eltulajdonítani, s végül hatalmas haszonnal értékesíteni. A karosszék (és története) tehát annak a rabló politikusi cselekvésmódnak az alakmása (és narratív ekvivalense), amelyet az idézett részlet utolsó bekezdése előszámol.

A rajongók szövegrészletének elemzése talán elegendő is ahhoz, hogy megértsük a regényíró már korábban idézett prózapoétikai elvét: „a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, ti.: a körülményesség, a *détailok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemek festésében*”. A részletező leírás poétikai funkcióját ugyancsak Kemény Zsigmond kiválóan foglalta össze:

A jellem változása igen gyakran hallgatag, észrevétlen, csattanás nélküli, s nem ered oly cselekedeteinkből, melyek következményeiknél fogva magokkal ragadjanak, vagy az addigitól ellenkező irányok felé lökjenek. Nem saját tetteink kényszerei miatt távoznak múltunktól kedélyvilágunk-, gondolkodásunk- és akaratunkra nézve. Ó, nem! Másokká csak

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és izleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt *a körrel együtt, melybe lépünk, egész lényünkbe lassanként idegen sajátságok mennek át, hogy a jellem organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék.*

Az ily átalakulás, melynek minden magyarázata csak a *lefolyt* időből áll, éppen nem a könnyelműség bélyege, nem a változandóság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processzusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érdülés, kérgesedés s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás.

És a regényíró – ki a művészetet legközelebb hozhatja a valódi élethez –, ha regénye évek alatt folyt le, akkor *minden jellemeinél visszatükrözteti ezen természetes fejlődést is, mely újjal mutatható indokokra nem támaszkodik, sőt ő a cselekvényeket is, melyek a jellem nagy hajlításait eszközlik, mindig ezen médiumon fogja átszűrni.* (Kemény, 1971, p.205–206)

Mindebből világossá válik immár, hogy a prózanyelv specifikuma az, hogy a főszereplői karaktert mindig egy sajátos médiumon átszűrve jeleníti meg. A szereplőt nem csak a tette vagy jellemrajza tárja fel. *A prózanyelvi szó úgy építi fel a szereplőt körülvevő tárgyi világot, hogy a leíró elbeszélő diszkurzus költői eljárásain keresztül a tárgyak világa a szereplő karakterének alakmásává, történetének metaforikus értelmezőjévé váljon.* Ezt nevezzük prózanyelvi metaforaképzésnek. A próza így fedezi és tárja fel újra meg újra azt, hogy a szubjektum sajátja mindig az idegenen keresztül épül fel.

Konklúzió

Sklovszkij kiváló megfigyelése szerint „a leírás mindig a hős jellemének és életének ecsetelésével szövődik össze”. Ebben a mondatban a prózanyelv egy teljesen egyedi poétikai eljárásának a célját tárja fel: a novellában vagy regényben a látszólag külön utakat járó cselekményképző elbeszélő diszkurzus és leíró elbeszélő diszkurzus mindig egy közös metaforikus értelemképzésben

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos* 3, 55-84

fonódik össze. Nem csak a cselekményszöveg helyezi középpontba a főszereplő cselekvéséből felépülő szubjektumot. A részletező leírás bár látszólag nem a cselekvést helyezi a középpontba, hanem a cselekvés kontextusát avatja hőssé, mégis mindig a szereplőről szól: *a leíró elbeszélő diszkurzus a prózanyelvben mindig a szereplő alakmásává, metaforikus értelmezőjévé avatja a szereplőt körülvevő tárgyakat és a tárgyak által alkotott teret*. A cselekményképző elbeszélő diszkurzus és a leíró elbeszélő diszkurzus tehát mindig egy olyan narratív paralelizmust alkot a prózaszövegben, amely egy szemantikai paralelizmusban érik be.

Hivatkozások

- Bachelard, Gaston (2011a). A ház – a pincsetől a padlásig. In: *A tér poétikája* (ford. Bereczki Péter), (p.26–51). Budapest: Kijárat Kiadó (*Figura* sorozat 6.).
- Bachelard, Gaston (2011b). A ház és a világegyetem In: *A tér poétikája* (ford. Bereczki Péter), p.52–78, Budapest: Kijárat Kiadó (*Figura* sorozat 6.).
- Bal, Mieke (1998). A leírás mint narráció. In: *Narratívák 2. – Történet és fikció* (szerk. Thomka Beáta, ford. Huszanagics Melinda), p.135–171. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Barthes, Roland (1998). Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe. In: *A modern irodalomtudomány kialakulása* (szerk. Szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, ford. Simonffy Zsuzsa), p.527–542. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baudrillard, Jean (1987). *A tárgyak rendszere* (ford. Albert Sándor). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Blanchot, Maurice (2005). *Az irodalmi tér* (ford. Horváth Györgyi, Lőrinszky Ildikó, Németh Marcell). Budapest: Kijárat Kiadó (*Figura* sorozat 1.).
- Genette, Gérard (1996). Az elbeszélő diszkurzus. In: *Az irodalom elméletei I.* (szerk. Thomka Beáta, ford. Lovas Edit, Sepeghy Boldizsár), p.61–98. Pécs: Jelenkor Kiadó.

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

Lessing, G. E. (1982). Laokoón. In: *G. E. Lessing válogatott esztétikai írásai* (szerk. Balázs István, ford. Vajda György Mihály), p.191–319. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kemény Zsigmond (1969). *A rajongók*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kemény Zsigmond (1971). Esmék a regény és a dráma körül. In: *Élet és irodalom*, p.191–212. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Lotman, Jurij (1994). Szöveg a szövegben. In: *Kultúra, szöveg, narráció* (szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit), p.57–81. Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.

McLuhan, Marshall (1964). *Understanding Media – The Extensions of Man*. Cambridge–London: MIT Press.

McLuhan, Marshall (1964a). *Housing: New Look and Outlook* In *Understanding Media – The Extensions of Man*. p.123–130, Cambridge–London: MIT Press.

McLuhan, Marshall (1964b). *Media as Translators* In *Understanding Media – The Extensions of Man* p. 56–61. Cambridge–London: MIT Press.

McLuhan, Marshall (1964b). *Introduction* In *Understanding Media – The Extensions of Man*. p.3–6. Cambridge–London: MIT Press.

Propp, Vlagyimir (1975). *A mese morfológiája* (ford. Soproni András). Budapest: Gondolat Kiadó.

Shklovsky, Viktor (1990a). The Relationship between Devices of Plot Construction and General Devices of Style. In: *Theory of Prose* (ford. Benjamin Sher), p.15–51. Normal, Illinois: Dalkey Archive Press.

Shklovsky, Viktor (1990b). The Novel as Parody: Sterne's Tristram Shandy. In: *Theory of Prose* (ford. Benjamin Sher), p.147–170. Normal, Illinois: Dalkey Archive Press.

Sklovskij, Viktor (1963). A tájleírásról. In: *A széppróza* (ford. Lányi Sarolta), p.33–44. Budapest: Gondolat Kiadó.

Ricœur, Paul (1999). A hármas mimézis. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (szerk. Szegedy-Maszák Mihály, ford. Angyalosi Gergely), p.255–309. Budapest: Osiris Kiadó.

Kovács G. (2014). A tárgyi diszkurzus prózanyelve. *Topos 3*, 55-84

Ricœur Paul (2006). Metafora és referencia. In: *Az élő metafora* (ford. Földes Györgyi), p.319–376. Budapest: Osiris Kiadó.

Ricœur, Paul (2010a). Az elbeszélő funkció. In: *A diszkurzus hermeneutikája* (szerk., ford. Kovács Gábor), p.109–130. Budapest: Argumentum Kiadó (*Diszkurzívák* sorozat 8.).

Ricœur, Paul (2010b). A szövegmodell: a jelentésteljes cselekvés mint szöveg. In: *A diszkurzus hermeneutikája*. (szerk., ford. Kovács Gábor), p.85–107. Budapest: Argumentum Kiadó (*Diszkurzívák* sorozat 8.).

Pannon Egyetem, Veszprém